

Tłumacz i epoka. Na materiale przekładów Andrzeja Drawicza

Streszczenie

Celem niniejszej rozprawy było przedstawienie Andrzeja Drawicza, znawcy i krytyka literatury rosyjskiej, jako tłumacza. Przesłanką do podjęcia badań stało się jego głębokie przekonanie o przekładalności niemalże wszystkich tekstów, postrzeganie dzieła literackiego jako „portretu epoki” lub też „encyklopedii wiedzy o epoce”, a także jego poszukiwania triady zależności pomiędzy utworem, autorem i epoką. W związku z powyższym podjęto próbę odpowiedzi na pytania: w jaki sposób A. Drawicz w wykonanych przez siebie tłumaczeniach odnosił się do elementów epoki, odzwierciedlonych w oryginałach, czy z encyklopedyczną dokładnością starał się zachować jej tło, czy wybrana przez niego strategia miała wpływ na językowe obrazy świata oraz czy można prześledzić triadę zależności pomiędzy przetłumaczonym utworem, tłumaczem i epoką. W pracy postawiono również pytanie, czy możliwym jest, aby epoka, w której były tworzone i wydawane teksty przekładów miała wpływ na decyzje tłumacza, czy można mówić o historycznej poetyce przekładu.

Po dokonaniu wstępnej analizy tekstów autorstwa A. Drawicza, wykazującej powtarzalność pewnych swoistości i zapoznaniu się z jego biografią została postawiona hipoteza o tym, że cechy indywidualnego języka Drawicza-pisarza powinny odzwierciedlić się w języku przetłumaczonych przez niego tekstów i zawartych w nich językowych obrazach świata. Ponadto założono, że badania cech idiolektalnych A. Drawicza, uwzględnienie komponentu biograficznego i tła epoki, w której były tworzone i wydawane tłumaczenia pozwoli zauważyć współzależności pomiędzy epoką, tłumaczem, przekładem i zawartym w nim językowym obrazem świata. Aby zrealizować wyznaczony cel i odpowiedzieć na powyższe pytania wybrano interdyscyplinarne podejście i narzędzie metodologiczne „osobowości językowej” J. N. Karaulowa.

Niniejsza rozprawa składa się z trzech rozdziałów. Pierwszy rozdział został poświęcony wybranemu instrumentowi badawczemu. Przedstawiono w nim: proces kształtowania się pojęcia „osobowości językowej”, jej trzypoziomową strukturę oraz metody rekonstrukcji. W tej części rozprawy wskazano najważniejsze z punktu widzenia przekładoznawstwa koncepcje kontynuatorów J. N. Karaulowa, między innymi: W. I. Karasika, W. A. Masłowej, W. W. Krasnych, S. I. Garaguli i innych. Dokonano klasyfikacji przeprowadzonych badań zgodnie z typologiami O. A. Owsiannikowej, O. A. Leontowicz i S. W. Oleniewa, podjęto próbę systematyzacji pojęć skupiających się wokół koncepcji osobowości językowej i zaproponowano ich własną klasyfikację. W pierwszym rozdziale dokonano przeglądu narzędzi terminologicznych, wskazano współzależności pomiędzy pojęciami „osobowości językowej”, „idiolektu” oraz „idiostylu”. Omówiono również podstawowe trudności mogące pojawić się przy wykorzystaniu osobowości językowej jako narzędzia do badania działalności tłumacza.

Drugi rozdział dysertacji poświęcono „biograficzno-wspomnieniowej płaszczyźnie” osobowości językowej oraz indywidualnym cechom języka A. Drawicza. Zawarto w nim zarówno informacje biograficzne, potwierdzone dokumentami archiwalnymi, jak

i wspomnienia, utrwalone przez filologa w memuarach, artykułach i wywiadach. W tej części pracy przywołane zostały wydarzenia wskazujące na rozwój kompetencji językowych, a także kształtowanie stosunku A. Drawicza do języka rosyjskiego i kultury (negatywne wspomnienia z 1940 r., wstąpienie do ZMP i związany z tym zachwyty marksizmem, fascynacja twórczością Majakowskiego w okresie pracy w Instytucie Polsko-Radzieckim i inne). W rozdziale przedstawiono sytuacje, które w wywiadzie i we wspomnieniach autorstwa Drawicza przyrównane zostały do „ogólnonarodowego wariantu życiorysu” całego pokolenia jego rówieśników, zawierającego elementy tła epoki. W rozprawie omówiono tłumaczeniowy i badawczy dorobek polonisty, wskazując w nim zagraniczne i nieoficjalne wydania jego tłumaczeń i najważniejsze pozycje książkowe.

W drugiej części rozdziału przeanalizowano „pierwotną osobowość językową” publicysty, zrekonstruowaną na podstawie jego własnych tekstów poświęconych radzieckiej literaturze, kulturze i życiu w ZSRR, opublikowanych w nieoficjalnych wydawnictwach w 80 latach XX wieku. Szczególną uwagę poświęcono zbadaniu wpływu trzech języków, rosyjskiego, polskiego i łaciny, na werbalno-semantycznym poziomie osobowości językowej A. Drawicza. Wpływ znajomości języka rosyjskiego i kultury unaoczniono przyjrzywszy się: transliteracji nazw własnych, odmianie zapisanych przy pomocy transliteracji słów, kalkom składni, wykorzystaniu rzadkich i przestarzałych słów, zapożyczonych z rosyjskiego lub mających w nim podobne brzmieniowo i znaczeniowo ekwiwalenty, wprowadzeniu rusycyzmów i wyrazów, stylizowanych na język rosyjski, użyciu terminów i nazw realiów związanych z różnymi aspektami życia w ZSRR. Odzwierciedlenie wpływu znajomości języka polskiego i kultury zaobserwowano w poprawnej odmianie, tworzeniu i użyciu wyrazów w nieoczywistych kontekstach, zastosowaniu rzadkich i przestarzałych jednostek leksykalnych, władaniu słownictwem charakteryzującym różne style i gatunki, skłonności do stosowania wysokiego stylu, tworzeniu neologizmów. Wpływ języka łacińskiego zaobserwowano w wielokrotnym użyciu zapożyczonych z niego słów i wyrażań.

Trzeci rozdział niniejszej rozprawy poświęcony był „wtórnej osobowości językowej” Drawicza-tłumacza. Podstawę badań stanowiły przekłady dokumentalnej opowieści S. V. Bukczyńska „Echo pod Białymstokiem” oraz dokumentalnego dzieła A. G. Awtorchanowa „Zagadka śmierci Stalina. Spisek Berii”. Pierwszą książkę opublikowano z nazwiskiem A. Drawicza jako tłumacza, drugą – pod pseudonimem Adam Mazur.

W trzecim rozdziale rozpatrywano „idiostylową płaszczyznę badawczą” osobowości językowej, łączącą poziom werbalno-semantyczny z kognitywnym. W tej części pracy teksty Drawicza i Mazura były celowo analizowane razem. Całość uzupełniono przykładami z innych tłumaczeń publicysty, wydanych w 80 latach i pod koniec 70 lat XX wieku. Szczególną uwagę zwrócono tu na charakterystyczne cechy „pierwotnej osobowości językowej” Drawicza-pisarza. W ten sposób sprawdzono, czy przejawiały się one również u „wtórnej osobowości językowej” Drawicza-tłumacza. Zgłębiono zatem odzwierciedlenie wpływu trzech języków, rosyjskiego, polskiego i łaciny na werbalno-semantyczny poziom wtórnej osobowości językowej. W celu wykrycia wpływu znajomości języka rosyjskiego i kultury na teksty tłumaczonych dzieł przyjrzyano się: transliteracji nazw własnych, odmianie zapisanych przy pomocy transliteracji słów, kalkom składni, wykorzystaniu rzadkich

i archaicznych słów, zapożyczonych z rosyjskiego lub mających w nim podobne brzmieniowo i znaczeniowo ekwiwalenty, wprowadzeniu rusycyzmów i wyrazów, stylizowanych na język rosyjski, użyciu terminów i nazw realiów związanych z różnymi aspektami życia w Imperium Rosyjskim i w ZSRR. Odzwierciedlenie wpływu znajomości języka polskiego i kultury zaobserwowano w: prawidłowym użyciu wyrazów w nieoczywistych kontekstach, posługiwaniu się różnymi znaczeniami słów, zastosowaniu rzadkich i przestarzałych jednostek leksykalnych, skłonności do wysokiego stylu, tworzeniu neologizmów, bezbłędnym wykorzystaniu wyrażen frazeologicznych i przysłów. Wpływ języka łacińskiego zaobserwowano w wielokrotnym użyciu zapożyczonych z niego słów i wyrażen.

Druga część rozdziału została poświęcona „obrazowej płaszczyźnie badawczej” osobowości językowej, łączącej poziom kognitywny z motywacyjnym. Oddzielnie przeanalizowano językowe obrazy świata utrwalone w tłumaczeniach, co doprowadziło do następujących wniosków: 1) językowa osobowość tłumacza mogła być odzwierciedlona w utworzonych przez niego przypisach, mogły się w nich ujawnić cechy idiolektalne, pewne elementy jego wiedzy, sposób postrzegania otaczającej rzeczywistości, skupienie się na wybranych elementach epoki przedstawionej w dziele literackim lub na konkretnych postaciach; 2) usunięte w tłumaczeniach fragmenty i niektóre transformacje mogły być wynikiem zarówno próby spełnienia oczekiwań czytelników, jak i przejawu przynależności tłumacza do określonego narodu.

Wspólnymi cechami osobowości językowych A. Drawicza i A. Mazura było: 1) skrupulatne przygotowanie się do tłumaczenia, encyklopedyczna dokładność w doborze ekwiwalentów specjalistycznej leksyki; 2) weryfikowanie informacji zawartych w utworach, 3) poprawianie drobnych błędów i nieścisłości oryginału, 4) władanie „kompetencją kontrastywną” (E. N. Zemcovskaya) i „refleksją językową” (V. D. Lutikova), 5) dążenie do adekwatnego przetłumaczenia dominant kulturowych i podstawowych pojęć w strukturze językowego obrazu świata, 6) sporadyczne niewykorzystywanie ekwiwalentów danych pojęć.

Osobowość językowa A. Drawicza wyróżniała się skłonnością do depolityzacji utworów, nieumotywowanym literą oryginału pomijaniem bądź uzupełnieniami fragmentów tekstu, ingerowaniem w strukturę utworu, nieinformowaniem czytelnika (np. w przypisach lub przedmowie) o wprowadzeniu istotnych kompozycyjnych zmian. Osobowość Mazura wyróżniało staranne tłumaczenie realiów epoki radzieckiej.

Teoretyczne znaczenie pracy można rozpatrywać w kategoriach zaznajomienia polskiego czytelnika z narzędziem osobowości językowej. Być może posłuży to jako zachęta do jego dalszego wykorzystania go w krajowych badaniach nad przekładem, literaturoznawstwie lub językoznawstwie, będzie początkiem nowych osiągnięć w tej dziedzinie.